

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЖИТТЯ» ЯК ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Людмила Остапенко,

викладач Чернігівського юридичного коледжу,
здобувач кафедри кримінального права і кримінології
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

У 1948 р. Загальною декларацією прав людини проголошено: «Кожна людина має право на життя, свободу та особисту недоторканність» (ст. 3). Пізніше у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права було зазначено: «Право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» (п. 1 ст. 6).

9 листопада 1995 р. у м. Страсбурзі від імені України було підписано Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини та п'ять протоколів до неї, а 17 липня 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала їх.

Закон охороняє від злочинних посягань не життя людини само по собі як поняття біологічне, повністю підпорядковане закономірностям природи, а життя людини як необхідну передумову виникнення, існування і розвитку суспільних відносин. Життя людини в цій якості набуває значення явища соціального.

Отже, об'єктом убивства є не вся сукупність суспільних відносин, хоча без людини ні виникнення, ні існування суспільних відносин неможливі. Вбивство безпосередньо посягає не на всі, а лише на єдине специфічне суспільне відношення, у якому ядром соціального зв'язку між людьми виступає саме життя людини. Людина стає його суб'єктом з моменту народження і є безперервно його учасником (сторону) аж до своєї смерті. Тому думка про те, що об'єктом убивства не може виступати сукупність суспільних відносин (хоча без людини ні виникнення, ні існування суспільних відносин неможливі), оскільки вони не є універсальною характеристикою об'єкта злочину, вважаємо, є правильною [1]. Проголошуючи людину, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, Конституція України тим самим визначає особисті блага людини фундаментальними. Право фізичного існування людини – це право природне і не залежить від наявності

певного статусу особи в державі, воно є неподільним і не може відчужуватися. Враховуючи характер суспільної небезпечності вбивства, а також конкретний вид і зміст благ, які належать суб'єктам, об'єктом вбивства визнається така *цінність* (особисте благо), що має суттєве значення для людини і суспільства у цілому, як життя.

Життя – це умова існування людини як суспільної істоти, а отже, і умова існування всіх її відносин. Позбавлення людини життя означає зникнення її як біологічної особи і разом з тим розірвання всіх соціальних зв'язків, у яких знаходився певний індивід. Життя є найціннішим із благ людини. За його відсутності будь-яку людину не можуть цікавити її особисті, сімейні, політичні, економічні та інші права. Наприклад, нічого не варті такі права, як право на громадянство, на працю, свободу слова або свободу творчості, якщо людина не має ніякої змоги скористатися жодним з цих прав чи свобод. Крім того, життя кожної людини є благом не тільки для неї – воно є благом і для суспільства у цілому, а відношення суспільства до життя кожної окремої людини є найкращим показником його духовного розвитку.

Життя як об'єкт кримінально-правової охорони – це не абстрактні суспільні відносини, а конкретні людські цінності, що існують задля охорони біологічної основи життя.

Убивство є одним із найстародавніх злочинів у кримінальному праві. Виключно високий ступінь суспільної небезпеки цього діяння визначається тим, що воно посягає на найцінніше благо, як природну, невід'ємну цінність людини, яке не може бути поновленим чи відшкодованим, – на життя людини.

Особливості конструкції складу вбивства викликають необхідність у ретельному вивченні питання, що слід розуміти під цим злочином у кримінальному законодавстві. Кримінальний кодекс 1961 р. не відмовлявся від визначення понять деяких злочинів (наприклад, крадіжки, контрабан-

ди, бандитизму), але взагалі не давав значення вбивства. При цьому, можливо, законодавець виходив з припущення, що це поняття загальноприйняте і достатньо зрозуміле. Однак це поняття у життєвому розумінні не розкриває і не може розкрити юридичної характеристики даного злочину. Слово «убити» крім позбавлення життя має й інші значення [2]. Це означає, що поза сферою дії кримінального законодавства під терміном «убити» іноді мають на увазі не лише злочинне позбавлення життя, а й спричинення побойів, мордувань, доведення до повного відчаю (моральне вбивство), знищення тощо. В онтологічному плані вбивство – це реальне соціальне, у тому числі кримінально-правове, явище.

У кримінально-правовому розумінні поняття «вбивство» більш вузьке, оскільки для настання кримінальної відповідальності за вбивство необхідна наявність певних ознак, які б свідчили про вчинення цього злочину. Так, В. Сташис визначає вбивство як протиправне позбавлення життя іншої людини [3], М. Коржанський – як протиправне і винне заподіяння смерті при посяганні на життя іншої людини [4], С. Яценко і С. Шапченко – як передбачене кримінальним законом винне суспільно небезпечне діяння, що посягає на життя іншої людини і спричиняє її смерть [5].

У літературі даються й інші визначення вбивства, але у кожному з наведених визначень зазначаються три моменти: а) *протиправність* (діяння, передбачене Особливою частиною Кримінального кодексу), що дає можливість відмежувати вбивство від інших видів позбавлення життя людини (під час операції, в стані необхідної оборони, під час війни або в бойовій обстановці); б) винне діяння, тобто таке, яке вчинене умисно або з необережності, і це означає, що особа під час вчинення злочину усвідомлювала суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачала настання шкідливих наслідків, бажала їх чи свідомо допускала їх настання або легковажно розраховувала на їх відвернення, або ж не передбачала настання шкідливих наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити. Однак М. Шаргородський свого часу стверджував, що вбивство – це *лише* умисне неправомірне позбавлення життя іншої людини, тому випадки необережного позбавлення життя називати вбивством, на його думку, недоцільно. Цю позицію підтримав В. Мамчур, який запропонував назвати необережне позбавлення життя заподіянням смерті з необережності [6].

Цей погляд знайшов підтримку в кримінальному законодавстві Російської Фе-

дерациї: ст. 109 Кримінального кодексу має назву «Заподіяння смерті з необережності».

Фактично поняття вбивства дістало б типову юридичну конструкцію, однак чинне кримінальне законодавство (ч. 1 ст. 115 КК України) термін «вбивство» розкриває так: «Вбивство, тобто *умисне* протиправне заподіяння смерті іншій людині». Водночас ст. 119 КК позбавлення життя через необережність називає вбивством через необережність. Розкриваючи поняття вбивства, законодавець не дотримався окремих правил законодавчої техніки, вказавши: «Вбивство, *тобто* умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині». Сполучник «тобто» у цьому значенні вживається для пояснення терміна у значенні «це», «є» і означає, що вбивством може бути *лише* умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Отже, називати вбивством заподіяння смерті через необережність (ст. 119 КК України) з точки зору закону неправильно, оскільки законодавець у ч. 1 ст. 115 КК чітко визначив, що вбивством є *умисне* протиправне заподіяння смерті.

Оскільки об'єктом убивства є життя, необхідно, щоб людина, на життя якої посягають, вже народилася і ще не померла. Питання про початок життя людини є одвічно спірним. Однак за останній час кількість прихильників на користь його однозначного вирішення помітно збільшилась. Можливо, це пояснюється зниженням інтересу до цього питання у юридичній літературі. Визначення початкового моменту життя має надзвичайно велике значення для розмежування різних складів злочинів та вирішення питання про правомірність (неправомірність) евтаназії. Наприклад, для відмежування вбивства від незаконного проведення абортів, а також для визначення ознак складу злочину, передбаченого ст. 117 КК «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини».

Ще на початку ХХ ст. російський юрист В. Набоков провів розмежування між плодом і дитиною за ознакою народження. Народження – це важлива ознака, яка розмежує вбивство (і необережне спричинення смерті) і умертвіння плода. Моментом народження слід вважати початок пологів, до того ж не у розумінні фізіологічного початку (наприклад, поява болю), а у розумінні появи будь-якої частини тіла дитини зовні. З цього часу поняття плода замінюється поняттям дитини [7].

Проте поняття «народження» може мати кілька значень: 1) процес народження; 2) результат народження – поява дитини (констатація). Вельми складним завданням є

встановлення початкової межі людського життя. У вітчизняному кримінальному праві вирішення питання про початок кримінально-правової охорони життя вирішується однозначно: народження – це певний природний процес, а тому кримінальний закон охороняє життя людини вже в самому процесі народження, тобто з початку фізіологічних пологів. При цьому не має значення, що дитина, яка народжується, ще не почала самостійного позаутробного життя і навіть не відокремилася від черева матері [3, с. 6]. Початковим моментом життя людини як об'єкта посягання при вбивстві слід вважати її народження. Згідно з ч. 1 ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. кримінально караним має визнаватися посягання на плід, який уже відокремився від черева матері внаслідок пологового процесу (незалежно від його життєдіяльності) і вважається посяганням на життя.

Як посягання на життя слід розглядати і умертвіння дитини, яка народилася внаслідок передчасних пологів (у тому числі і штучних). При цьому посягання на людський плід до початку пологового процесу не є посяганням на життя (незалежно від віку плода) і не може кваліфікуватися як убивство. Щодо визначення початкового моменту самостійного існування дитини, то тут не існує єдиної думки. Так, В. Навроцький, наприклад, вважає, що початковим моментом самостійного існування дитини є час після першого її подиху [8].

У новій літературі з кримінального права була спроба віддалити початок кримінально-правової охорони життя людини. Так, А. Красиков [9] вважає, що початковий момент життя людини слід визначати на підставі критеріїв живонародженості, які встановлені Інструкцією Міністерства охорони здоров'я РФ (алогічна є і в Україні). Виходячи з цього початковим моментом життя людини вважається момент, коли констатується повне вигнання або витягнення продукту зачаття з організму матері незалежно від тривалості вагітності, який після такого відокремлення дихає або виявляє інші ознаки життя, такі як серцебиття, пульсація пуповини або відповідні рухи довільної мускулатури незалежно від того, перерізана пуповина чи ні, чи відшарувалась плацента (див.: Інструкція про визначення критеріїв живонародженості, мертвонародженості та перинатального періоду, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19.02.96 р. № 31).

Вважаємо, що ця позиція висловлена недостатньо чітко, оскільки йде заміна питання, коли умертвіння під час народження

є вбивством, питанням про живонародженість плода.

Взагалі, у медицині виникненням життя нового людського організму вважається момент зачаття (запліднення), який дає початок внутрішньоутробному розвитку людини. Поряд з цим самостійне життя людського організму пов'язується з серцебиттям та зовнішнім легеневим диханням, які є найважливішими функціями обміну речовин. Позаутробне життя – це народження плода з ознаками життя, найважливішими з яких є ознаки легеневого дихання. Дитина починає дихати легенями з моменту своєї повної появи із черева матері, тому констатація живонародженості можлива лише у тому випадку, коли продукт зачаття повністю вигнаний чи витягнений з організму породіллі. Отже, в медицині початок позаутробного життя людини фіксується з початкового моменту автономного існування немовляти, яке проявляє життєво важливі обмінні функції, властиві самостійному людському організму.

Отже, позиція законодавця щодо визначення початкового моменту життя у біологічному його розумінні та позиція більшості вчених щодо визначення початкового моменту життя як об'єкта кримінально-правової охорони не збігаються. Однак до недавнього часу ці поняття ототожнювались. Юристи також не дійшли єдиної думки щодо визначення початкового моменту кримінально-правової охорони життя людини. У сучасній доктрині кримінального права початком кримінально-правової охорони життя людини здебільшого прийнято вважати початок фізіологічних пологів. Проте термін «початок фізіологічних пологів» у юридичній літературі не визначено. Пологи – це певний фізіологічний процес, який триває у часі і пов'язаний з появою на світ немовляти [10, с. 681]. Фізіологія – це сукупність життєвих процесів, які відбуваються в організмі і його частинах [10, с. 849].

З урахуванням семантичного аналізу (тлумачення) слів «пологи» і «фізіологія» під фізіологічними пологами слід розуміти сукупність певних життєвих процесів, які відбуваються в організмі жінки у зв'язку з появою на світ немовляти (дитини) і які тривають у часі. У медичній енциклопедії визначено, що пологи (пологовий акт) – це фізіологічний процес вигнання плода, плаценти з плідними оболонками і навколоплідними водами з матки через пологові шляхи після досягнення плодом життєздатності [11]. Пологи починаються не з появи дитини на світ, а з часу пологових переймів, тривалість яких може досягати 12–15 годин, а то й більше.

Існує й інша думка, автори якої намагаються довести хибність позиції щодо встановлення загальноприйнятого початку кримінально-правової охорони життя людини з початку фізіологічних пологів. Зокрема, Р. Шарапов вважає, що юридичним моментом початку життя людини, а отже, й початком його кримінально-правової охорони є поява хоча б частини тіла плода із черева матері [12]. Однак ця позиція суттєво не відрізняється від попередньої, оскільки у той момент, коли з утроби матері з'явилась лише одна частина тіла дитини, плід продовжує ще «життя», яким він жив під час вагітності жінки-матері, тоді як самостійне позаутробне життя людського організму починається пізніше.

Вважаємо, що плід, який народжується, вже на початку фізіологічних пологів набуває невід'ємне право на життя і на його кримінально-правову охорону, оскільки на цей момент він досяг певного початкового ступеня життєздатності. Ця думка не є новою, оскільки ще у російському кримінальному праві XIX – початку XX ст. (Уложення 1845 р. і 1903 р.) позаутробне життя людського організму розглядалось як одна з форм об'єкта злочинів проти життя, до яких поряд з убивством відносились і умертвіння (вигнання) плода [13; 14]. У США згідно з Американською конвенцією про права людини право на життя визнається і захищається взагалі з моменту запліднення [15].

Право на життя, безспірно, є природним і невід'ємним. Усі інші права і свободи похідні від права на життя. Його визнання, дотримання і захист державою є не результатом запису у конституції чи приєднання до міжнародних договорів, а показником цивілізованості суспільства, у якому життя людини дійсно є найвищою цінністю.

З позицій сучасного права і Конституції України, яка визначила право на життя фундаментальним і яке безпосередньо входить до сфери відповідальності держави за його здійснення, на державу покладено

обов'язок захищати вказане право. Тому, на нашу думку, **кримінально-правова охорона життя людини повинна починатися саме з початку фізіологічних пологів, незалежно від того, чи з'явилася хоча б одна частина тіла дитини з утроби матері.**

Література

1. *Кримінальне право України*. Загальна частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський та ін.; За ред. П. С. Матишевського та ін. – К., 1997. – С. 124.
2. *Ожегов С. И., Шведова Н. Ю.* Толковый словарь русского языка. – 4-е изд., дополн. – М., 1999. – С. 821.
3. *Сташис В. В., Бажанов М. И.* Личность – под охраной уголовного закона. Глава III Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием. – Симферополь, 1996
4. *Коржанський М. Й.* Кваліфікація злочинів проти особи і власності. – К., 1996. – С. 5.
5. *Уголовный кодекс Украины*. Научно-практический комментарий. – К., 1998. – С. 380.
6. *Мамчур В.* Проблема визначення поняття вбивства в кримінальному праві України // *Право України*. – 1999. – № 3. – С. 73.
7. *Набоков В. Д.* Элементарный учебник Особенной части русского уголовного права. Вып. 1. – СПб., 1903. – С. 5.
8. *Навроцкий В.* Злочини проти особи. Лекції. – Л., 1997. – С. 15.
9. *Красиков А. Н.* Уголовно-правовая охрана прав и свобод человека в России. – Саратов, 1996. – С. 10.
10. *Энциклопедический словарь* медицинских терминов. В 3-х томах. – М., 1982. – Т. 1. – С. 383.
11. *Роды* // БМЭ. – 3-е изд. – М., 1984. – Т. 22. – С. 962–963.
12. *Шарапов Р.* К вопросу о начале уголовно-правовой охраны жизни человека // *Уголовное право*. – 1999. – № 4. – С. 32.
13. *Таганцев Н. С.* Лекции по русскому уголовному праву. Часть Особенная. – СПб., 1894. – С. 11.
14. *Уголовное уложение* 22 марта 1903 г. с мотивами, извлеченными из объяснительной записки редакционной комиссии. – СПб., 1904. – С. 603.
15. *Права человека*. Сб. универс. и регион. междунар. документов. – М., 1990. – С. 143.